

Dr.
Tülay Yürekli

Adnan Menderes Üniversitesi, Fen
Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü,
Genel Türk Tarihi Anabilim Dalı.
tulayyurekli@yahoo.com

Eser Geçmişi / Article Past: 17 Mar 2018 / 29 Mar 2018

Araştırma Makalesi

DOI: 10.21551/jhf.407292

Research Paper

Orjinal Makale / Original Paper

XI. Yüzyıl Ortalarından Moğol İstilasına Kadar Tikrit

Tikrit During From The Middle of XI. Century Untill Mongol Invasion

ÖZET

X. yüzyılda, orta ölçekli, gelişmiş bir yer olan Tikrit, bu yüzyılın ortalarına kadar İslâm coğrafyacıları tarafından el-Cezire Bölgesi'nin sınırları içerisinde değerlendirilirken, Makdisî ile birlikte, Irak sınırları dâhilinde ele alınmaya başlanmıştır. Sultan Tuğrul tarafından, Ukaylîlerden alınarak Selçuklulara tabi kılınmıştır. Selçuklular döneminde şehir, çoğunlukla Bağdat şahnelerinin ıktaları arasına girmiştir. Bihrûz'un şahneliği döneminde, Eyyûbî ailesinden Şâdi ve ölümünden sonra Necmeddin Eyyûb tarafından idare edilmiştir. Zengiler döneminde Atabeg Zengi'nin büyük ve yakın devlet adamlarından Zeyneddin Ali b. Begtegin'e ıқта olarak verilmiştir. İbn Cubeyr seyahati sırasında burayı ziyaret etmiştir. Moğollar tarafından tahrip edilen şehrin bazı yapıları, İbn Battûta'nın ziyaretinden önce yenilenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Irak, Tikrit, Büyük Selçuklular, Zengiler, Begteginliler, el-Cezire.

ABSTRACT

During the Xth century, Tikrit was a medium-sized developed city. It was handled within the al-Jazira Region untill the middle of Xth century by Islamic geographers. This evaluation changed with Makdisî and the city was assessed within the borders of Iraq. The city was taken from the Ukaylîds and subordinated to the Seljuks by Sultan Tuğrul. The city was left often shıhnas of the Baghdad as ıқта. The city remained for a time in the administration of the Ayyubid family during shıhna of Baghdad, Bihrûz. In this period, Şâdi and after his death Najmaddin Ayyûb governed the city. During the Zangids Dynasty the city was left as ıқта the Turkish amir Zeyneddin Ali b. Begtegin, Atabeg Zengi's great close statesman. İbn Jubeyr visited here during his journey. Some buildings of the city destroyed by the Mongols were renovated before Ibn Battuta's visit.

Key words: Iraq, Tikrit, Great Seljukids, Zengids, Begtegin, el-Jazira.

Giriş

Türklerin Irak'ta giriştiği fütuhât faaliyetleri yerli ve yabancı araştırmacılar tarafından değerlendirilmiş ve ortaya konmuştur. Son zamanlarda şehir tarihlerinin önem kazanmasıyla birlikte Irak'ta yer alan Musul, Erbil ve Bağdat gibi büyük merkezlerin belirli dönemler arasındaki siyasi, sosyal ve iktisadi durumlarına dair çalışmalar yapılmış, fakat küçük ölçekli yerleşim yerlerinin tarihleri, yalnızca, genel siyasi tarih çalışmaları içinde bir takım siyasi hadiseler sebebiyle kısmen verilmiştir. Tikrit de bu şehirlerden biridir. Bu çalışmada Tikrit'in XI. yüzyılın ortalarından XIII. yüzyıl ortalarına kadar siyasi, sosyal, iktisadi ve kültürel durumunu vererek şehirde Türk hâkimiyetinin kuruluş ve yerleşme aşamalarını ele alacağız.

1-Büyük Selçuklular Döneminde Tikrit

Tikrit'te Türk hâkimiyetinin kurulma süreci, Sultan Tuğrul'un Abbâsî hilafeti üzerindeki Şii baskısına son vermek amacıyla halifenin davetiyle Bağdat'a gelişinden sonra başlamıştır. Bağdat'a gelen Sultan Tuğrul burada bir yılı aşkın bir süre kaldıktan sonra Arslan Besâsîrî'nin hâkimiyetine geçmiş bulunan yerleri almak amacıyla Bağdat'tan ayrılmış ve ilk olarak Tikrit'e yönelmiştir. Bu sırada Tikrit, Ukaylîlere mensup, Arslan Besâsîrî taraftarı İsa b. Hamîs'in yönetiminde idi. Sultan, Tikrit önünde karargâh kurdu ve İsa'ya bir elçi gönderip para ve yiyecek talep etti. Fakat İsa, Selçukluların bu isteğini geri çevirdi. Bunun üzerine sultan, şehri muhasara altına aldı. Kuşatma sırasında pek çok kişi öldü, pek çok yer de yağmaya maruz kaldı. Nihayetinde İsa pes etti ve sultana üç bin altın vermek şartıyla barış önerisinde bulundu. Sultan da bu öneriyi kabul etti. Böylece Tikrit, Selçuklu hâkimiyetine geçmiş oldu (24 Şubat 1057).¹ Sultan buraya bir miktar asker yerleştirdi ve Besâsîrî'nin eline geçmiş olan Musul'a gitmek üzere ayrıldı.

Sultan, Tikrit'ten ayrıldıktan kısa bir süre sonra şehrin hâkimi İsa b. Hamis b. Sa'leb öldürüldü (Mart-Nisan 1057)² ve Ukaylî ailesi arasında hâkimiyet mücadeleleri başladı.³ Bu mücadeleler sürerken, Sultan Tuğrul Musul'u Besâsîrî'den aldı (10 Haziran 1057) ve Besâsîrî'nin müttelikleri Kureyş b. Bedran ve Dübeys'i affedip Kureyş'e sahip olduğu toprakları bildiren bir belge hazırladı ki bunların arasında Tikrit de bulunuyordu.⁴ Daha sonra sultan 16 Aralık 1057'de Tikrit'e kendi adamlarından el-Nisay'ı atadı.⁵

Selçuklu kuvvetleri Musul'a girince Arslan Besâsîrî Rahbe'ye çekilmişti. Besâsîrî buradan, Sultan Tuğrul'un affına mazhar olan Kureyş b. Bedran'la Selçuklulara karşı anlaşmıştı.

1 Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-Zamân Fî Târîhi'l-Âyân'da Selçuklular*, Seçme, Tercüme ve Değerlendirme: Ali Sevim, TTK, Ankara 2011, s. 28-29; İbnü'l-Esîr, *İslâm Tarihi, el-Kâmil fî't-Târih Tercümesi*, X, Çeviren: Abdülkerim Özaydın, Bahar Yayınları, İstanbul 1987, s. 337; Abdurrahman İbnü'l Cevzî, *el-Muntazam Fî Târîhi'l-Ümem'de Selçuklular*, Seçme, Tercüme ve Değerlendirme: Ali Sevim, TTK, Ankara 2014, s. 30.

2 Sibt İbnü'l-cevzî, *Mir'âtü'z-Zamân*, XIX, Tahkik: Muhammed Enis el-Hasan ve el-Kamil Muhammed el-Harrat, Dâru'l risâleti'l alemiyye, Beyrut 2013, s. 5.

3 İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, X, s. 337.

4 İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, IX, s. 477.

5 Sibt İbnü'l-Cevzî, *a.g.e.*, 2011, s. 41; Sibt İbnü'l-Cevzî, *a.g.e.*, 2013, s. 19.

Müttefikler Musul'u almak üzere harekete geçtiler ve şehre karargâh kurdular. Sultan Tuğrul bunu haber alınca tekrar Bağdat'tan Musul'a yöneldi. Sultan Tuğrul'un yaklaşması üzerine Besâsîrî ve müttefikleri buradan kaçtılar. Sultan onları Nusaybin'e kadar kovaladı. Fakat kardeşi İbrahim Yınal'ın isyan çıkarmasından endişelenerek Hemedan'a yürüdü. Bu sırada Arslan Besâsîrî ve Kureyş Bağdat'ı işgal etti (Ocak 1059). Kureyş, esir aldığı halifenin eşi Çağrı Bey'in kızı Arslan Hatun ve Amîdü'l-İrak Ebû Nasr Ahmed el-Müstevfi yanında olduğu halde Tikrit'e yürüdü. Besâsîrî de hizmetindeki Türklerden Haydar'ı Kureyş'le beraber Tikrit'i kuşatması için gönderdi (1058-59).⁶ Bu sırada Besâsîrî, Kureyş'e haber gönderip belirli bir miktar karşılığında Amîdü'l-İrak'ı kendisine teslim etmesini istedi. Amîdü'l-İrak bunu duyunca Kureyş'le anlaşma yoluna gitti ve Tikrit Kalesi'ni onun adına alıp çok miktarda para vereceğini vaat etti. Amîdü'l-İrak kaleyi ele geçirmek istedi ise de başaramadı. Bunun üzerine Kureyş de Amîdü'l-İrak'ı yakalayıp Arslan Besâsîrî'nin Türk memlûkü Asuhtegin'e teslim edip Musul'a döndü (30 Mart 1059).⁷ İbnü'l Esîr aynı sene içinde şehir kalesinin el-Mehrebat adıyla tanınan Suğurlu Ebu Cafer Muhammed b. Ahmed b. Haşnam'ın elinde olduğunu, Mehrebat'ın valilikte 21 yıl kaldığını ve kendisinden sonra oğlunun iki yıl şehri idare ettiğini kaydetmektedir. Sibt ve İbnü'l-Esîr, şehrin Selçuklular tarafından 473/ 1080 tarihinde tekrar alındığını belirtmektedir.⁸ Bu iki kayda göre, el-Mehrebat'ın şehre 1059 yılında hâkim olduğunu ve şehrin Selçuklu hâkimiyetinden çıktığını söylemek mümkündür.

Sultan Alparslan, 1071-72 yılında Tikrit'i Bağdat şahnesi olarak atadığı Aytekin es-Süleymanî'ye ikta etti. Fakat halifelik makamından Tikrit valisi Mehrebat'a mektup yazılarak şehri teslim etmemesi istendi.⁹ Şehir Mehrebat'ın elinde kalmaya devam etti. Kenti 21 yıl idare eden Mehrebat öldükten sonra¹⁰ yerine oğlu Hüsam geçti. Müeyyidülmülk b. Nizâmülmülk Ağustos-Eylül 1080 tarihinde Tikrit'i Hüsam'dan teslim aldı, kalesini sağlamlaştırdı. Müeyyidülmülk burada adına para da bastırdı. Fakat halifelik buna karşı çıkınca para basımına son verildi.¹¹ Sultan Melikşah 20 Ekim 1080 tarihinde Tikrit'e uğradı. Müeyyidülmülk, burada sultan için bir şölen hazırlattı.¹² Melikşah, muhtemelen ziyareti sonrası, Tikrit'i Terken Hatun'a verdi. Şehrin yönetimi de Terken Hatun adına Gevhareyin'e bırakıldı. Melikşah, kendisine isyan eden kardeşi Tekiş'i 1084-1085 yılında burada hapsedti.¹³

Sultan Melikşah'ın ölümünden sonra Halep hâkimi Kasımüddeve Akgunsur, Tikrit'i ele geçirdi. Aksungur 1094'de öldürülünce şehir Gümüştekin el-Candâr'ın¹⁴ eline geçti,

6 Sibt İbnü'l-Cevzî, *a.g.e.*, 2011, s. 59.

7 Sibt İbnü'l-Cevzî, *a.g.e.*, 2011, s. 61; Sibt İbnü'l-Cevzî, *a.g.e.*, 2013, XIX, s. 71.

8 İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, X, s. 337.

9 İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, X, s. 75.

10 İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, X, s. 337.

11 Sibt İbnü'l-Cevzî, *a.g.e.*, 2013, XIX, s. 351; Sibt İbnü'l-Cevzî, *a.g.e.*, 2011, s. 236; Bundârî, *Zubdetu'n-Nusra ve Nuhbetu'l-Usra, Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi*, Çev: Kivameddin Burslan, TTK, Ankara 1999, s. 72; İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, X, s. 114. Müelliflerden yalnızca Sibt, şehrin el-Mehrebat'ın oğlundan alındığını söyler. Diğer müellifler ise el-Mehrebat'tan alındığını belirtirler. Bununla birlikte İbnü'l-Esîr, el-Mehrebat'ın ölümünden sonra oğlunun iki yıl şehri idare ettiğini kaydetmektedir.

12 Sibt İbnü'l-Cevzî, *a.g.e.*, 2011, s. 272

13 İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, X, s. 127-128, 202.

14 Cihan Piyadoğlu, "Büyük Selçuklu Devleti Emiri Atabeg Gümüştekin Cândâr", *Prof. Dr. Işın Demirkent*

sonra tekrar Gevherayin'e (ö. 15 Mayıs 1100) iкта edildi. Ondan da Mecdülmülk el-Bâlâsânî¹⁵ aldı ve Keykubad b. Bezaresb ed-Deylemi'yi buraya vali tayin etti. Keykubad'ın valiliği on iki yıl devam etti.¹⁶ Şehir, Keykubad'ın valiliği sırasında, Bağdat şahnesi Artuklu İlgazi görevden alınınca kardeşi Sokman tarafından 1102 yılında yağmalandı.¹⁷

Kardeşi Berkyaruk'un ölümünden sonra tahta geçen Sultan Muhammed Tapar, Tikrit'i Bağdat şahnesi Aksungur el-Porsuki'ye iкта etti. Aksungur, Mart-Nisan 1106'da Tikrit'i kuşattı. Kuşatma sekiz-dokuz ay kadar devam etti. Sonunda Keykubad zor durumda kaldı ve Hille emiri Seyfüddevle Sadaka b. Mezyed'e haber gönderip şehri kendisine bırakacağını bildirdi. Bunun üzerine Sadaka b. Mezyed, Tikrit'i teslim aldı (Ekim 1106). Porsukî ise şehri zapt edemeden ayrıldı.¹⁸ Şehir, 22 Şubat 1108 tarihinde Selçuklu kuvvetleriyle girdiği çarpışmada öldürülünceye kadar Sadaka'nın elinde kaldı.¹⁹

Selçuklu ailesi arasında devam eden mücadelelerin sonunda Sultan Mahmud b. Muhammed 1119 senesinde Irak'a tayin edildi. Sultan, Mücahiduddin Bihrûz'u Irak'a şahne olarak atadı ve Tikrit'i Bihrûz'un yönetimine bıraktı.²⁰ Sultan Mesud tahta geçince (1134-35) Bihrûz'u görevinden aldı ve yerine Alpkuş'u getirdi. Alpkuş halka zulmedince görevine son verilip (1138) yerine tekrar Bihrûz atandı. Sultan, 1141-42'de Bihrûz'u bir kez daha görevinden azledip yerine Emiru Ahur Kızıl'ı yerleştirdi. Sultan Bağdat'a geldiğinde Kızıl'ın görevinden alıp Bağdat şahneliğini yeniden Bihrûz'a terketti.²¹ Mücahiduddin Bihrûz, şahnelik döneminde Tikrit valiliğine Eyyûbî ailesinden Şadî'yi getirdi. Bihrûz, Şadî'nin yönetiminden son derece memnun kaldı. Şadî kısa bir sonra öldü. Bihrûz da Şadî'nin yerine kardeşi Necmeddin Eyyûb'u tayin etti. Necmeddin şehri imar edip, yollarında emniyeti sağladı. Bihrûz Necmeddin'in yönetiminden hoşnut kaldı ve onu Tikrit'e yakın yerlere bakmakla da görevlendirdi. Bihrûz, Tikrit Kalesi'ni serveti için hazine haline getirdi.²²

Selçuklu ailesi arasında yaşanan çekişmeler sırasında Musul hâkimi Atabeg İmadeddin Zengi, Sultan Mesud'un yanında yer aldı. Sultan Mesud ve Atabeg Zengi, Bağdat'ı ele geçirmek üzere Tikrit'e geldiler. Fakat Sultan Mahmud'un atabegi Karaca tarafından mağlup edildiler. Zengi birkaç yerinden yaralandı. Necmeddin ve kardeşi Esedüddin Şirkûh ipler uzatarak onu Tikrit Kalesi'ne çektiler ve yaralarını tedavi ettiler. Zengi kalede 15 gün kaldı ve Musul'a dönmek üzere ayrıldı. Bu iki kardeş Zengi'ye savaş sırasında elinde

Anısına, Dünya yayınları, İstanbul Şubat 2008, s. 439-445.

15 Mecdülmülk Ebu'l Fazl Bâlâsânî (Kummî), Beryaruk'un müstevfisi olup Berkyaruk ile Muhammed Tapar arasında pek çok probleme neden oldu. Nihayetinde 1099 tarihinde öldürüldü. Ali Sevim- Erdoğan Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, TTK, Ankara 1995, s. 157-158.

16 İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, X, s. 337.

17 İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, X, s. 290; Remzi Ataoğlu, *Hısn-ı Keyfâ Artuklu Devleti*, (Basılmamış doktora tezi), Ankara Üniversitesi /Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 1989, s. 41.

18 İbn Hallikân, *Vefayatu'l Ayan*, I, Tahkik: İhsan Abbâs, Dâru Sâdir, Beyrut 1968, s. 242; İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, X, s. 337; Sevim - Merçil, *a.g.e.*, s. 181.

19 Sevim-Merçil, *a.g.e.*, s. 183.

20 Sevim-Merçil, *a.g.e.*, s. 231.

21 Sevim-Merçil, *a.g.e.*, s. 241, 252, 255.

22 Ebû Şâme, *Kitâb el-Ravzateyn fi Ahbâr el-Devleteyn*, I/1, Çeviren: Z. Kadiri Ugan, TTK Kütüphanesi Tercüme bölümü No: Ter/ 52, s. 459.

kalmış olan mallarını taşıması için binek hayvanları verdiler.²³

Necmeddin Eyyûb ve kardeşi Şirkûh'un Zengi'ye yardımı Bihrûz tarafından iyi karşılanmadı ve nihayetinde Bihrûz 532/1137 senesinde Necmeddin Eyyûb'dan şehirden ayrılmalarını istedi. Bunun üzerine Necmeddin ve ailesi kaleden ayrıldılar. Ebû Şâme'ye göre Eyyûbi ailesinin ayrıldığı gece, Selahaddin Eyyûbî Tikrit'te dünyaya geldi.²⁴

1146-1147 yılında Sultan Mesud kardeşi Süleyman Şah'ı Tikrit'te hapsedti.²⁵ Sultan Mesud öldüğünde (2 Ekim 1152) şehir, Bağdat Selçuklu şahnesi Mesud Bilal'in hâkimiyetinde idi. Mesud Bilal, sultanın ölüm haberini alınca halifeyle anlaşmazlığı yüzünden ıktası Tikrit'e kaçmıştı. Halife Muktefi, Mesud Bilal'i cezalandırmak istedi ve 548/1153-54 yılında Tikrit'i muhasara etmek üzere Ebu'l Bedr ile yakın adamlarından Turşek ve diğer bazı emirlerin komutasında asker sevk etti. Fakat Turşek ile Ebu'l-Bedr arasında anlaşmazlık çıktı. Bunun üzerine halife, Ebu'l-Bedr'in yanında durdu ve Turşek'in tutuklanmasını emretti. Turşek bunu duyunca Mesud Bilal'le anlaştı ve Ebu'l-Bedr ve diğer önde gelenleri tutuklayıp Mesud Bilal'e verdi. Halifenin askerleri bozulup dağıldı. Mesud Bilal ve Turşek birlikte Tikrit'ten Tarik-i Horasan'a gittiler. Burayı yağmalayıp karmaşa çıkardılar. Bu sırada halifenin onları uzaklaştırmak için Bağdat'dan yola çıktığını haber alınca Tikrit'e döndüler. Halife de Tikrit'i kuşattı. Çok sayıda asker ölünce halife kuşatmayı sonlandırıp Bağdat'a döndü²⁶ ve Tikrit valisine yanlarında bulunan esirlerin iadesi için bir elçi gönderdi. Fakat Tikrit'te bulunan Mesud Bilal'in naibi Esbe halifenin isteğini kabul etmedi. Bunun üzerine halife Tikrit'e bir ordu gönderdi. Ancak, ordu bir şey elde edemedi. Halife bu işi bizzat çözmek istedi ve ordunun başına geçip şehri kuşattı (17 Nisan 1154). Kuşatma 9 Haziran'a kadar sürdü. Pek çok kişi öldü. Halife verdiği onca kayba rağmen şehri alamadı ve Bağdat'a dönüp (14 Haziran) veziri Avnüddin b. el-Hubeyre'yi Tikrit'i almakla görevlendirdi. Vezir, 21 Haziran'da Tikrit'i kuşattı. Halifenin bu tutumu karşısında bazı Selçuklu emirleri Sultan II. Muhammed'le bir araya gelerek bu durumdan duydukları rahatsızlıkları dile getirdiler. Sultan onlara aceleci davranmamaları hususunda fikir beyan etti ise de harekete geçtiler. Selçuklu emirlerinin emrinde aileleri ve çocuklarıyla pek çok Türkmen bulunuyordu. Emirler, bu büyük güçle Bağdat'a ilerlediler ve Mesud Bilal'den Tikrit'te hapsedilmiş olan Arslanşah b. Tuğrul'un bırakılmasını talep ettiler. Selçuklu emirleri halifeye karşı Arslanşah'ın etrafında toplanıp Bağdat'a yöneldiler. Halife Muktefi bunu haber alınca şehirden ayrıldı. İki taraf Bikemza denilen yerde karşılaştı. Halifenin ordusu, Selçuklu emirlerini hezimete uğrattı. Türkmenlerin pek çoğu esir edildi, koyunları ve malları yağmalandı. Yağmalanan mallar daha sonra geri verildi. Mesud Bilal savaş alanında öldürüldü. Melik Arslan bin Tuğrul da annesinin eşi olan Şemsüddin İldeniz'in yanına gitti.²⁷

23 Ebû Şâme, *a.g.e.*, I/1, s. 460.

24 Ebû Şâme, *a.g.e.*, I/1, s. 462; Ramazan Şeşen, *Salâhaddin Eyyûbi ve Devri*, ISAR, İstanbul 2000, s. 25.

25 İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, XI, s.109.

26 İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, XI, s. 164; Sevim - Merçil, *a.g.e.*, s. 265.

27 Bundârî, *a.g.e.*, s. 214-217; İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, XI, s.167-168; Sadruddîn Ebu'l-Hasan, *Ahbârü'd-Devleti's-Selçukiyye*, Çev: Necati Lugal, TTK, Ankara 1999, s. 92-94; Sevim - Merçil, *a.g.e.*, s. 266-267.

2-Zengiler ve Tapar Sülalesi Döneminde Tikrit

Şehir, Zengiler döneminde, Musul hâkimi Atabeg İmâdeddin Zengi'nin yakın devlet adamlarından Zeyneddin Ali b. Begtegin'in iktaları arasına girdi. Zeyneddin Ali b. Beğtegin kendi rızasıyla görevinden ayrılarak (1167-68) Erbil müstesna olmak üzere elindeki yerleri Musul hâkimi Atabeg Kutbeddin Mevdud b. Zengi'ye bıraktı ki bunların arasında Tikrit'te vardı.²⁸ Zeyneddin Ali, Tikrit yönetimine, daha önce İmadiya Kalesi'ne tayin edilen Türkmen Taber-Tapar'ı getirmişti. Tapar, Muzaffereddin Gökbörü'nün emirlerinden olup Hımışlı idi. Zeyneddin görevden ayrılınca Tapar Tikrit'te isyan etti ve Atabeg Kutbeddin'den Tikrit'te naibi olmak istediğini bildirdi. Kutbeddin Mevdud, Tapar'ın şehri halifeye teslim edeceğinden korkup onun yönetimine bıraktı.²⁹

Tapar hâkimiyetinin sonlarına doğru yerine kardeşinin oğlu İsa'yı bıraktı ve Mekke'ye hacca gitti. Tapar hac farızası sırasında 1182-83 senesinde Müzdelife'de öldü.³⁰ Tapar'ın bir kızı olup onu da yeğeni İsa'yla evlendirmişti. Fahreddin lakabıyla bilinen İsa Şam Türklerindendi. Faziletli iyi bir şahıs olan İsa, Hama'da dünyaya gelmişti. İsa'nın 12 kardeşi vardı. İsa'nın bir şarkıcıdan Şemseddin ve Fahreddin olmak üzere iki oğlu oldu. İsa, oğlu Şemseddin'i Kerkük ve çevresine hâkim Kıfçakoğullarından Türkmen Emir Hasan b. Kıfçak'ın³¹ kızıyla evlendirmişti. Tapar öldükten sonra aile içinde iktidar kavgaları başladı. Şemseddin'in annesi Türkmen emiri Hasan b. Kıfçak'dan kendilerini Tikrit'te korumak üzere 50 atlı istedi, ancak İsa'nın kardeşleri bundan haberdar olunca İsa'yı boğarak öldürüp Tikrit'e sahip oldular. Ancak çok geçmeden anlaşmazlığa düştüler.³² Halife de bu fırsatı değerlendirerek şehre asker sevk edip kaleyi teslim aldı (1188-1190). Emir İsa'nın adamları Bağdat'a halifenin yanına geldiler. Halife de Tikrit'i onlara ikta etti.³³

Tikrit, Tapar ailesinden sonra, Dakuk'la (Tavuk) birlikte, dönemin halifesi tarafından Sungur et-Tavîl en-Nâsirî'ye ikta edildi (ö. Aralık-Ocak 1199-1200).³⁴

3-Ekonomik, Sosyal ve İلمي Hayat

Tikrit, günümüzde, Irak'ta, Hemrin Dağlarının eteğinde kurulmuş, küçük bir yerleşim yeridir. X. yüzyılın ortalarına kadar İslâm coğrafyacıları tarafından el-Cezire Bölgesi'nin sınırları içinde sayılan şehir, Makdisî'den itibaren Irak sınırları içinde kabul edilmiştir.³⁵

28 İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, XI, s. 268; Gülay Öğün Bezer, *Beğteginliler* (Erbil'de Bir Türk Beyliği) (526-630/1132-1253), Türk Gençlik Vakfı, İstanbul 2000, s. 53.

29 İbn Hallikân, *a.g.e.*, III, s. 499-500; Safedî, *el-Vâfi bi'l-Vefayât*, X, Tahkik: Ahmed Arnaût ve Turki Mustafa, Dâru İhyâi't-turâsi'l Arabî, Beyrut 2000, s. 233.

30 İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, XI, s. 379.

31 Faruk Sümer, *Oğuzlar*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul 1999, s. 151-152.

32 İbn Hallikân, *a.g.e.*, III, s. 500.

33 İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, XII, s. 42; İbn Hallikân, *a.g.e.*, III, s. 500.

34 Zehebî, *Tarihü'l-İslâm*, C.42, Tahkik: Omer Abdusselâm Tedmûrî, Dâru'l kitâbi'l Arabî, Beyrut 1997, s. 242; İbnü'l Fuvâtî, *Havâdisu'l-Câmia ve't-Tecâribu'n-Nâfia*, Tahkik: Mehdî el-Necm, Dâru'l kutûbi'l ilmiyye, Beyrut 2003, s. 172.

35 Mukaddesî, *İslâm Coğrafyası (Ahsenü't-Takâsim)*, Çeviri ve Notlar Ahsen Batur, Selenge Yayınları, İstanbul 2015, s.118; J.H. Kramers, "Tikrit", *İA*, 12/1, Etam A.Ş. Matbaa Tesisleri, Eskişehir 2001, s.140.

IV. yüzyıldan 1155 yılında Musul'daki dinî idare bölgesine katılınca kadar Yakûbî piskoposluğunun merkezi olan şehirde, pek çok Hıristiyan gurup yaşamaktaydı. Şehir, İsa ve havarileri döneminden kalma pek çok dinî yapıyı barındırmaktaydı.³⁶ Kentin en meşhur kilisesi el-Hadra olup 495/1101-1102 yılında camiye çevrilmiştir.³⁷ Kentte yer alan dinî yapıların uzun süre kullanıldığını söylemek mümkündür. Zira Yakut, şehrin Saâba ve Deyr Mar Yuhanna gibi manastırlarından bahsetmektedir.³⁸

*Şehir su ihtiyacını Dicle'den çıkan Düceyl kanalından karşılamaktaydı.*³⁹ X. yüzyılda şehrin ekonomisini susam tarımı ve küçükbaş hayvancılığın gelişimine bağlı olarak yüne dayalı kumaş üretimi oluşturmaktaydı.⁴⁰ Fakat Tikrit halkının, 990 yılında, büyük toprak sahiplerinin halktan aldığı ağır vergilerin baskısına dayanamayıp şehirden ayrılarak farklı yerlere göçmesi,⁴¹ zirai ve sınai üretime darbe vurdu, kent ekonomisini sarstı.

Şehir, Tapar ve sülalesi döneminde zenginleşti. Nitekim 1184 yılında kenti ziyaret eden İbn Cubeyr burayı, kalabalık çarşıları ve pek çok mescidi olan, sağlam bir kaleye sahip, etrafı zayıf bir surla çevrelenmiş zengin ve büyük bir yer olarak tasvir etmektedir.⁴² 1242-43 yılında şehir, büyük bir sel felaketine maruz kaldı, büyük bir kısmı yıkıldı.⁴³ Moğollar buradaki Hıristiyanların neredeyse tamamını öldürüp, şehri tahrip etti.⁴⁴ Ebû'l Fida'nın ziyareti sırasında şehir hâlâ harap vaziyetteydi.⁴⁵ İbn Battûta buradan geçerken şehri kalesi tamir edilmiş ve eski ihtişamlı görüntüsünü yeniden kazanmış olarak buldu.⁴⁶ Sağlamlığıyla meşhur olan kaleye Kal'a-i Selâsil denilmekteydi.⁴⁷

Orta Çağ'da Irak coğrafyasında bilim merkezleri Bağdat, Musul ve Erbil idi. Tikritli âlimler, edipler ve şairler tahsil amacıyla bu merkezlere yöneliyordu. Coğrafyacı Yakut, Tikrit'e intisab eden ilm ve râvi ehlinden bir grubun bulunduğunu söylemektedir.⁴⁸ Bu gruptan olduğu anlaşılan Tikritli âlim, edip ve şairler şunlardır:

36 İbn Havkal, *Kitâbu Sureti'l Arz, 10.Asırda İslâm Coğrafyası*, Tercüme: Ramazan Şeşen, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2014, s. 228.

37 Azîmî, *Azîmî Tarihi (Selçuklular Dönemiyle İlgili Bölümler(h.430-538=1038/39-1143/44))*, Çeviren: Ali Sevim, TTK, Ankara 2006, s. 39.

38 Yakut, *Mucemu'l-Buldân*, II, Dâru Sâdir, Beyrut 1977, s. 38.

39 İbn Havkal, *a.g.e.*, s. 228.

40 Mukaddesî, *a.g.e.*, s.127, 132.

41 Ömer Tokuş, "Fethinden Danişmendlilere Kadar Malatya", *Uluslararası Selçuklu Döneminde Maraş Sempozyumu*, 17-19 Kasım 2016, Cilt II, s. 150.

42 İbn Cubeyr, *Rihle, Endülüsten Kutsal Topraklara*, Çeviren: İsmail Güler, Selenge Yayınları, İstanbul 2003, s. 170.

43 İbnü'l Fuvatî, *a.g.e.*, s. 127.

44 Abû'l Farac, *Abû'l Farac Tarihi*, II, Çev. Ömer Rıza Doğrul, TTK, Ankara 1945, s. 503; Reşîdüddin Fazlullah, *Câmiu't-Tevârih*, Çevirenler: İsmail Aka, Mehmet Ersan, Ahmad Hesamipour Khelejani, TTK, Ankara 2013, s. 39.

45 Ebu'l-Fidâ, *Takvîmu'l-Buldân*, Yayınlayan. Par M. Reinaud ve Mac Guckin De Slane, Dâru tıbbâti's-sultâniyye, Paris 1840, s. 288-289.

46 İbn Battûta, *Tuhfetu'n-nuzzâr, İbn Battûta Seyahatnamesi*, II, (Çev. İnceleme ve Notlar. A. Sait Aykut), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2000, s. 334.

47 Nizamüddin Şâmi, *Zafernâme*, Çev. Necati Lugal, TTK, Ankara 1987, s.174.

48 Yakut, *a.g.e.*, II, s. 38.

el-Müeyyed et-Tikritî (Ö. 599/1202-1203). Edibdir.⁴⁹

el-Fakih Ebû Abdullah et-Tikritî (ö. 624/1226-27). Tikrit'te dünyaya gelmiştir. Burada fıkıh öğrenmiş ve ardından Bağdat'a gitmiştir. Burada fıkıh ilmini pekiştirip Musul'a gitmiştir. Musul'da ilmini ilerleten âlim buradan tekrar Bağdat'a geçmiş, Nizamiyye Medresesi'nde asistan olmuştur.⁵⁰

Ebû Temâm Kâmil b. Sâlim b. el-Huseyn b. Muhammed et-Tikritî (ö. Şevval 548/ Aralık-Ocak 1153-54). Ebû Temâm sûfî olup, Bağdat'da hadis dinlemiş ve şehirdeki el-Zûzânî Ribât'ının şeyhliğini üstlenmiştir.⁵¹

el-Makrî et-Tikritî (ö. 543 Bağdat /1148-49). Bevazic kadısı Ebâ el-Ferah'dan hadis dinlemiş ve Bağdat'a yerleşmiştir. Burada Ebu Abdullah Muhammed et-Tikriti es-Sûfî'ye hadis okumuştur.⁵²

Ebû Bekr el-Fârsî es-Sûfî (ö. 575/1179-80). Bağdat'da el-Zûzanî Ribatı'nın şeyhliğini üstlenmiştir. Dayısı Muhammed b. el-Huseyn et-Tikriti'den hadis dinlemiştir.⁵³

es-Sûfî et-Tikriti (ö. 593 Bağdat/ 1196-97). Hadis ilmiyle meşgul olmuştur.⁵⁴

et-Tikritî ez-Zâhid (ö 622/ 1225-26). Hadis ilmiyle meşgul olmuştur.⁵⁵

et-Tikritî Abdurrahman b. el-Muferric (d. 537/1142-43). Tefsir ve Arapça ile meşgul olmuştur. İلمي bakımdan güçlenince Bağdat'a gitmiş ve Nizâmiye Medresesi'nde fıkıh öğrenmiştir. Ardından Tikrit'e dönerek bir süre burada kalmış ve Musul'a gitmiştir. Daha sonra Ermen Şah İbrahim b. Ahmed b. Sökmen'in kız kardeşi onun için bir medrese yaptırmıştır. Bir müddet burada ders verdikten sonra Tikrit'e dönen âlim ölünceye kadar şehrin kadılığını üstlenmiştir.⁵⁶

Ebû Muhammed et-Tikritî (d. 570/1174-75). Babasından fıkıh öğrenmiş, Kuran'ı hıfz etmiş, edebiyatta kendini kanıtlamıştır. Âlime ait nesir, nazım ve edebi tasnifler vardır.⁵⁷

Sonuç

X. yüzyılda, gelişmiş bir şehir olan Tikrit, X. yüzyıl ortalarına değin İslâm coğrafyacıları tarafından el-Cezire Bölgesi'nin şehirlerinden biri olarak görülmüştür. Bu durum Makdisî'den itibaren değişmiş ve şehir Irak sınırlarına dâhil edilmiştir. Sultan Tuğrul

49 Safedî, a.g.e., II, s. 82.

50 Safedî, a.g.e., IV, s. 242.

51 Yakût, a.g.e., II, s. 38.

52 Safedî, a.g.e., V, s. 35.

53 Safedî, a.g.e., VII, s. 30.

54 Safedî, a.g.e., XII, s. 259.

55 Safedî, a.g.e., X, s. 271.

56 Safedî, a.g.e., XVII, s. 64.

57 Safedî, a.g.e., XVIII, s. 265.

tarafından Selçuklulara bağlanan şehir, mevcut siyasi çekişmeler sırasında zaman zaman Selçuklu hâkimiyetinden çıkmıştır. Genellikle Bağdat şahnelerine verilen şehir, bir süre Eyyübî ailesinin idaresinde kalmıştır. Şehir, uzunca bir süre, Zengilerin büyük devlet adamı Zeyneddin Ali b. Begtegin'in emirlerinden Tapar ve ondan sonra yeğeni İsa tarafından yönetilmiştir.

Şehir Hıristiyanlık için önemli merkezlerden olmuş ve XII.yüzyıla kadar bu önemini sürdürmüştür.

Kent en parlak dönemini Zengiler ve Tapar sülalesi döneminde yaşamış, iktisadi açıdan güçlenmiştir. İsa ve kardeşlerinin hâkimiyeti sırasında kent büyümüş ve zenginleşmiştir. Moğol istilası sırasında zarar gören şehrin kalesi XIV.yüzyılın ilk yarısında yenilenmiştir.

Tikritli âlimler hâkim oldukları dinî bilimlerde ilerlemek amacıyla, dönemin en mühim bilim merkezlerinden Musul ve Bağdat'ta tahsillerine devam etmiştir.

Kaynakça

Abdurrahman İbnü'l Cevzî, *el-Muntazam Fî Târîhi'l-Ümem 'de Selçuklular*, Seçme, Tercüme ve Değerlendirme: Ali Sevim, TTK, Ankara 2014.

Âbu'l Farac, *Âbu'l Farac Tarihi*, II, Çev. Ömer Rıza Doğrul, TTK, Ankara 1945.

Ataoğlu, Remzi, *Hısn-ı Keyfâ Artuklu Devleti*, (Basılmamış doktora tezi), Ankara Üniversitesi /Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 1989.

Azîmî, *Azîmî Tarihi (Selçuklular Dönemiyle İlgili Bölümler(h.430-538=1038/39-1143/44)*, Çeviren: Ali Sevim, TTK, Ankara 2006.

Bezer, Gülay, *Beğteginliler (Erbil'de Bir Türk Beyliği) (526-630/1132-1253)*, Türk Gençlik Vakfı, İstanbul 2000.

Bundârî, *Zubdetu'n-Nusra ve Nuhbetu'l-Usra, Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi*, Çev: Kıvameddin Burslan, TTK, Ankara 1999.

Ebû Şâme, *Kitâb el-Ravzateyn fî Ahbâr el-Devleteyn*, Cilt: I-II, Çeviren: Z. Kadiri Ugan, TTK Kütüphanesi Tercüme bölümü No: Ter/ 52.

Ebu'l- Fidâ, *Takvîmu'l-Buldân*, Yayınlayan. Par M. Reinaud ve Mac Guckın De Slane, Dâru tıbbâti's-sultâniyye, Paris 1840.

İbn Battûta, *Tuhfetu'n-nuzzâr, İbn Battûta Seyahatnamesi*, Cilt: II, (Çev. İnceleme ve Notlar. A. Sait Aykut), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2000.

İbn Cubeyr, *Rihle, Endülüsten Kutsal Topraklara*, Çeviren: İsmail Güler, Selenge Yayınları, İstanbul 2003.

- İbn Hallikân, *Vefayatu'l Ayan*, Cilt I-III, Tahkik: İhsan Abbâs, Dâru sâdır, Beyrut 1968.
- İbn Havkal, *Kitâbu Suretil Arz, 10.Asırda İslâm Coğrafyası*, Tercüme: Ramazan Şeşen, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2014.
- İbni Arabşah, *Acâibu'l Makdûr*, Çeviren: Ahsen Batur, Selenge, İstanbul 2012.
- İbnü'l Fuvatî, *Havâdisu'l-Câmia ve't-Tecâribu'n-Nâfia*, Tahkik: Mehdî el-Necm, Dâru'l-kutûbi'l ilmiyye, Beyrut 2003.
- İbnü'l-Esîr, *İslâm Tarihi, el-Kâmil fi't-Târih Tercümesi*, Cilt IX, X, XI, XII, Çeviren: Abdülkerim Özaydın, Bahar Yayınları, İstanbul 1987.
- Kramers, J.H, "Tikrit", *İA*, MEB, Etam A.Ş. Matbaa Tesisleri, Eskişehir 2001, s.139-140.
- Mukaddesî, *İslâm Coğrafyası (Ahsenü't-Takâsim)*, Çeviri ve Notlar Ahsen Batur, Selenge Yayınları, İstanbul 2015.
- Nizamüddin Şâmi, *Zafernâme*, Çev. Necati Lugal, TTK, Ankara 1987.
- Piyadeoğlu, Cihan, "Büyük Selçuklu Devleti Emiri Atabeg Gümüştekin Cândâr", *Prof. Dr. Işın Demirkent Anısına, Dünya yayınları, İstanbul* Şubat 2008, s. 439-445.
- Reşîdüddin Fazlullah, *Câmiu't-Tevârih*, Çevirenler: İsmail Aka, Mehmet Ersan, Ahmad Hesamipour Khelejani, TTK, Ankara 2013.
- Sadrüddîn Ebu'l-Hasan, *Ahbârü'd-Devleti's-Selçukiyye*, Çev: Necati Lugal, TTK, Ankara 1999.
- Safedî, *el-Vâfi bi'l-Vefayât*, I-XXX, Tahkik: Ahmed Arnaût ve Turkî Mustafa, Dâru İhyâi't-turâsi'l arabî, Beyrut 2000.
- Sevim, Ali, - Merçil, Erdoğan, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, TTK, Ankara 1995.
- Sıbt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-Zamân Fî Târihi'l-Âyân'da Selçuklular*, Seçme, Tercüme ve Değerlendirme: Ali Sevim, TTK, Ankara 2011.
- Sıbt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-Zamân*, XIX, Tahkik: Muhammed Enis el-Hasan ve el-Kamil Muhammed el-Harrat, Dâru'l risâleti'l alemiyye, Beyrut 2013.
- Sümer, Faruk, *Oğuzlar*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul 1999.
- Şeşen, Ramazan, *Salâhaddin Eyyûbi ve Devri*, ISAR, İstanbul 2000.
- Tokuş, Ömer "Fethinden Danişmendlilere Kadar Malatya", *Uluslararası Selçuklu Döneminde Maraş Sempozyumu*, 17-19 Kasım 2016, Cilt II, s. 135-162.